

HOLMA

Dal-ħolm, ukoll! Kemm hu ħaġa għariba!

Minn daqqiet il-bniedem joħlom qatigh taħwid; min-naħa jsib ruħu f'oħra, bla ma jaf kif; jisma' bhejjem jtkellmu u ma jistagħgibx. * Kollox ħallata waħda. Imma daqqiet joħlom ħolm ċar, meqjus u misfuf donnu għajja ta' bil-ħaqq, minsuġ hekk tajjeb li dak li jkun meta jqum minn nagħas donnu jistagħgeb li kien joħlom.

Ftit ilu, mela, ħilomt ħolma minn dawn iċ-ċari. Daqs kemm għoġbitni sa niktibha, li jewilla ma ninsihex.

Bla ma naf kif u mnejn, sibt ruħi hawn Malta, fi żmien li ma nafx meta, imma żmien li għadu ma ġiex. Kont miexi jien u iehor, qegħdin induru, in-naħa ta' Raħal Gdid.

Kif konna nimxu, minn ġewwa dar imdaqqa, ħelwa, bi twieqi kbar, f'nofs naqra ta' ġnien, ħarġu tlieta min-nies: żewġt irġiel, u sabi ta' xi sittax-il-sena. Sieħbi donnu kien jafhom, għax malli ġejna quddiem xulxin, sellmilhom.

"Għal fejn dal-għodu, Nikol, x'int imzejjen?" saqsa sieħbi lil wieħed miż-żewġt irġiel, li jidher li hu l-fuqan ta' sħabu.

"Sa nieħu t-tifel jimden", wieġeb dak.

"Kif, għalaq sittax-il-sena?"

"Għalaqhom is-Sibt li għadda. Sa mmorru sal-Qorti, biex dak li għandna nirhnu nbieghu" wieġeb ta' l-ewwel.

"Mela x'tagħmlu. Saħħa għalikom. Ir-riżq. Ma ntellif-komx żmien."

Aħna bqajna sejrjn, u meta tbiegħidna ftit minnhom dort lejn sieħbi u saqsejt: "Fejn qallek li sa jmorru?"

"Sa jmorru l-belt. Għandhom dak is-sabi, sa jeħduh jimden, għax għalaq is-sittax."

"Jindem kif?" saqsejt jien. "Mela sa jqerr?"

"Le, mhux jindem, jimden," wegħibni dan. "Għax inti bil-ħaqq ma tafx. Sa jeħduh il-Qorti biex jaħlef li jrid iħares il-liġijiet tal-pajjiż, u bi ħlas ta' hekk, il-Qorti taħlef lilu li tagħtih il-jeddijiet tad-djiena, kif kienu jgħidu dari, taċ-ċittadinanza. B'dana l-għemil il-bniedem tista' tghid li jgħaddi minn ħal jew stat ta' tifel għal ħal ta' raġel."

"Ih, x'kull waħda!" għedt mistagħgeb jien. "Għidli kol-ox, għax biex ngħidlek, dil-ħaġa togħgħobni sew."

“Issa,” beda siehbi, ahna u mexjin flimkien, “issa, fl-iskej-jel kollha hi mgħallma l-ligi. Dari kienu jitgħallmuha l-avukati biss, imma billi mhux l-avukati biss huma marbuta li jharsu l-ligi, imma kulhadd, issa saret li lil kulhadd tkun imgħallma l-ligi. Għax jekk bniedem il-ligi ma jafhiex, kif tridu jharisha -- u jharisha bir-rqaqat? Dari ma kienx hekk. Il-ħakma kienet trid li n-nies thares il-ligijiet mingħajr ma tgħallimhomlhom; bħal meta l-imgħalliem jibgħat haddiem jaħdem bla ma jgħidlu x'għandu jagħmel, kif jaħdem, u anqas jagħtih il-għodda għax-xogħol, u balleċ anqas issaqsih jekk iridx jaħdem.

Issa xort'oħra. Issa t-ftal, minn żgħorithom jitgħallmu, f'kull skola, il-gid li jiġi milli l-bnedmin jgħixu f'xirka waħda, u x'inhuma l-jeddijiet tal-bniedem li jgħix f'din ix-xirka, jew “società”, kif inhi f'Malta, u d-dmirijiet li għandu kull bniedem li jagħmel sehem minnha. Meta s-sabi jilhaq is-sittax-il-sena, min iwieġeb għalih (missieru, nannuh, hu missieru, jew xi hadd ieħor magħruf mill-ħakma) jeħdu l-Qorti, fejn isirlu faħs jew eżami, minn nies li qegħdin għal daqshekk. Jagħrbluh sewwa fuq il-jeddijiet u d-dmirijiet tal-bniedem, u jekk hu jridx jidhol jagħmel sehem mix-xirka tal-bnedmin, kif inhi f'Malta. Jekk iwieġeb tajjeb (u qishom iż-żgħażaġh kollha jwieġbu tajjeb) jaħlef li jrid iħares il-ligijiet, u tnejn min-nies jagħmluha ta' xieħda tiegħu. Wara, wieħed minn tal-ħakma, li qiegħed għal daqshekk, jaħlifli li sa kemm iħares il-ligijiet, hu jiġi mħares minn kull deni. Ta' dan tingħamillu xieħda miktuba (ċertifikat) biex biha juri li hu miden jiġifieri li daħal fix-xirka tad-djiena, jew ċittadinanza tal-Maltin.

“Togħgobni għall-aħħar”, għedtlu jien. “Imma x'jiġri jekk dak li jkun ma jkunx irid jimden?” saqsejt.

“Ikollu jitlaq minn Malta. Sa kemm jitlaq, jew jagħmel tajjeb għalih xi hadd, inkella jinżamm imgħasses.”

“Issa ħaġ'oħra. Jekk wieħed jikser ligi, wara li jkun ħalef li jharisha, x'jagħmlulu?” saqsejt.

“Daż-żmien qisu hadd ma jikser ligijiet. Dari n-nies kienu jiksru l-ligijiet għax kien hawn kotra kbira ta' ligijiet fiergħa u żejda, u n-nies ma kenitx tafhom. Targa' n-nies kienu jsibu ruħhom f'qagħdiet li jridu u ma jridux, ikollhom jiksru xi ligi. Il-bniedem hawn Malta kien qisu qiegħed miexi f'mimxa mudlama li l-art tagħha miksija bit-tazzi u l-kwies, u targa' drabi kien isib ruħu mdawwar minn kull imkien bil-kwies li min-nkejja fih kien ikollu jikser xi wieħed. U jekk jikser xi wieħed kien jiġi mwahħal il-ħabs. Dan kien jiġri, għax bħalma għedtlek l-ewwel, in-nies ma kinux imgħarrfa tajjeb (drabi anqas ħazin) fuq il-ligijiet li huma marbuta li jharsu. Uħud mill-ligijiet kienu

ilhom magħmula minn żmien qadim għall-aħħar, u ftit kien hawn min jaf bihom. Oħrajn, meta jsiru, jidhru fil-gazzetta tal-ħakma, u min qrahom qrahom min ma qrahomx ma qrahomx, izda kulħadd kien marbut li jħarishom. Il-liġijiet kienu magħrufa hekk: billi wieħed jisma' min-nies li min jisraq, min joqtol, min jagħti xebgħa, jeħel il-ħabs, imma xinhu sewwa serq, xinhi sewwa xebgħa, kemm jeħel ħabs min jisraq, kemm min jagħti xebgħa, ħadd qisu ma kien jaf. U meta bniedem jeħel il-ħabs il-ħitja tiegħu kienet tiġi mxandra quddiem kulħadd, saħansitra miktuba fil-gazzetti. Hekk min jikser liġi (għax ried jew mhux għax ried) kulħadd ikun jaf bih, u kulħadd jibqa' jibza' minnu. Jaħdem ma jistax; jgħix irid; jitlob, jekk ikun zaġġuzugh jistħi, tax-xjuħ ma jdaħħluhx. X'jagħmel mela dan l-imsejken, la darba t-triq it-taiba saddewhielu minn kullimkien? Jew inehhi ħajtu jew jara jargax isib xi haġa x'jisraq, biex jekk ma jinqabadx, ikollu biex jgħix għal ftit taż-żmien, u jekk jinqabad itawwal ħajtu ftit ieħor il-ħabs. Fhimtni issa?

“Fhimtek”, wegħibt. “Imma għidli x'isir jekk wieħed jikser liġi.”

“Bħal ma għidtlek qabel, dan donnu ma għadu jsir qatt, għax billi kulħadd isib jaħdem, u x-xogħol ma hux qalil, ħadd ma jithajjar imur jisraq, u hekk ukoll fiwejjeġ oħra. Imma jekk xi ħadd jingħad li kiser liġi, l-ewwel jinzamm imgħasses (bla ma jbati, imqar fid-dar tiegħu nfisha, jekk ikun irid) u jkun mgħarbel sewwa jekk dak l-għamil għamlu għax ried inkella mhux għax ried. Billi l-liġijiet huma ġid għal-bniedem, u ebda bniedem għaqli ma jħassar dak li hu ġid għalih in-nifsu, jiġi minnu li min jikser liġi, jew għax ma kienx jaf biha, jew għax kien im-ġieġħel, jew għax moħħu mhux sewwa, u għalhekk, jekk jiġi magħruf li kisirha għax ried, jaqa' fit-taqsima tal-aħħar—li moħħu mhux sewwa, u għalhekk ma jinbgħatx il-ħabs imma f'xi sptar tal-moħħ, jinzamm hemm sa kemm it-tobba jixhdu li fieq.

Jekk jikser liġi mhux għax ried, għax ma kienx jaf jew għax kien imġieġħel, f'tal-ewwel jiġi mgħallem, u f'tat-tieni jitneħħielu dak it-tfixkil li ġieġħtu jikser il-liġi.”

“Tajjeb wisq. Isir kollox kif titlob ir-raġuni,” għidt jien.

“U mela bħal qabel? Qabel kienu jgħakksu lill-bniedem biex iġieġħluh iħallas tal-ħitja (drabi ta' ħitja li hu ma għamel qatt). Ara xi bluha. Issa, jekk bniedem ikun seraq, billi jġieġħluh ibati, dak li seraq sa jarg'a' jiġi? Jew jekk qatel, billi joqtol, il-maqtul sa jarg'a' jqum? Huma kienu jgħidu li jagħmlu dan biex ibezzgħu lilu u lil għajru, ħalli ma jiksrux liġijiet. Imma din ukoll ħrafa, billi l-bniedem ikun imgħakkes mhux talli kiser liġi, imma talli nqabad, darba oħra, mhux jibza' jagħmel ħitja

imma jiftaħ għajnejh aktar biex jekk jikser liġi ma jinqabadx. Fi kliem ieħor, bit-tgħakkis, il-ħażen jizzied, mhux jonqos. Kemm nies kien hemm jiksru liġijiet u ma jmorrux ħabs, għax ma jaq-bduhomx! Min jaf kemm, u l-aktar fost dawk in-nies li kienu jaqbd u lil ħadd ieħor! Nerggħu fejn konna. Biex bniedem isewwulu moħħu kienu jqisuh bħala bhima; bhima li ma tifhimx bħal ħmar, kelb jew qattus, tgħakksu kollox sew, għax dak ma jifhemx kliem, u jekk ma tridux jagħmel ħaġa, qarraq bih billi ġieghlu jaħseb li fil-għemil tagħha hemm it-tbatija, imma bniedem li jifhem, le. Bniedem għallmu, mhux tgħakksu. Jekk bniedem ma jifhemx, mela moħħu marid, u bniedem marid ma għandux ikun maħqur."

"Imma dari," saqsejt jien, "għax kien isir hekk?"

"Għax min ma jaqtax f'laħmu ma jwaġġax. Il-liġijiet kienu jagħmluhom il-kbar, u jbatu bihom iż-żgħir. Wieħed jagħmel u ħadd ieħor jaħmel. Issa mhux hekk. Issa, biex issir liġi trid tgħaddi minn idejn kull bniedem f'Malta, raġel jew mara, li għandu l'fuq minn sittax-il-sena, mhux minn idejn x'erbgħa kbarat biss. Kull min hu mgieghel jiekol, u qieghed iħallas tal-ikel, għandu l-jedd iduq il-borma, u jgħid hekk itigħemhiex ħelwa inkella mielħa. Wieħed jorbot u ieħor iqandel ma jaħbatx. Qabel jirtabat ħemmel jefitieg in-nies tara tiflaħx terfgħu."

Kont wasalt sa hawn meta smajt għajta kbira: "Ħalib!"

Indhixt u stenbaħt, u ħarist ma' dwari. Jaħasra, rajt li kienet ħolma!

L. CUTAJAR